

VİCDAN

tilir. Müslüman düşünlere göre insanî nefsin bilme ve yapmayla ilgili yetenekleri arasındaki bu bağlantı arttıkça ameli aklın bedene bağımlılığı azalır, dolayısıyla ahlâkî yetkinliği gelişir (Kindî, II, 273-275; Fârâbî, s. 103). Gazzâlî'nin yaptığı tanımlardan biri bu yeteneğin vicdanî boyutuyla ilişkisini yansıtmaktadır. Buna göre insanın duygularına hâkim olma gücüne akıl denir. Canlılar arasında yalnız insanda bulunan bu anlamdaki akıl onun en yetkin vasfıdır (*Tehâfütü'l-felâsife*, s. 73). Gazzâlî iradeyle aynı şey saydığı bu akli "insanın, davranışlarından doğacak sonuçları ve doğru yolu önceden görme yeteneği, iyi olanı yapma ve bunun için gerekli yollara başvurma yönünde içinde uyanan şevk ve istek" biçiminde tanımlamıştır (*İhyâ*, III, 8) ve bu tanımın günümüzde vicdana yüklenen başlıca fonksiyonları içerdiği görülmektedir. Benzer görüşler Gazzâlî sonrasında da devam etmiştir (meselâ bk. Fahreddin er-Râzî, s. 77, 81-83; Nasîrüddîn-i Tûsî, s. 36-37; Kınalızâde Ali Çelebi, s. 75-76).

İslâmî kaynaklarda insan tabiatında ahlâkî şuura sahip bir yeteneğin bulunduğu kaydedilmiş, farklı kelimelerle anılan bu gücün niteliği ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Ancak söz konusu yeteneğe vicdan denilmesi ve kelimenin terim olarak İslâmî literatüre girmesi modern dönemde Batı'dan yapılan çevirilerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Antik Yunan'da Sokrat'ın "daimonion" dediği insanın içindeki ahlâkî uyarıcı Ortaçağ skolastik felsefesinde her bireyin içinde var olan ilâhî ses, Aydınlanma çağına ise insana özgü ahlâk duygusu veya akli yetenek diye nitelendirilmiştir. Kant'ın ahlâk yasaları, Freud'un süper ego, Piaget'in özerk ahlâk kavramları da vicdanla benzerlik gösterir. Modern Batı felsefesinde vicdanın mahiyeti, oluşumu, ahlâk ve dinle ilişkisi, beden üzerindeki etkileri, vicdan terbiyesi vb. konular ele alınmış, insana etkisi bakımından vicdan psikoloji ve ahlâk yönünden ikiye ayrılmıştır. Psikolojik vicdan, "canlının kendisinde meydana gelen bütün psikolojik etkinlikleri algılamasını sağlayan şuur hali", ahlâkî vicdan ise "insana mahsus olup onun niyet ve eylemlerini ahlâkî ölçülere göre değerlendiren denetleme sistemi" diye tanımlanmıştır. Ahlâkî vicdan insana özgü olması bakımından fiilden önce iyilik ve kötülüğü ayırt edebilen, fiilden sonra ise niyet ve davranışlarından dolayı ahlâkî fâili yargılayan, sonuçta ahlâkî tutumun değerine göre sevinç veya elem şeklinde bir tür

yaptırım uygulamak suretiyle insanın ahlâkî gelişimini sağlayan mânevî güçtür.

Modern İslâmî literatürde ahlâk ve din psikolojisiyle ilgili çalışmalarda vicdan Allah tarafından kişinin içine yerleştirilen, iyiyi kötüden ayırt etmeyi sağlayan bir güç olarak düşünülmüştür. Doğuştan gelen bu ahlâkî yetenek, iyi bir eğitimle düşünme kabiliyetinin gelişmesine ve dinî duyarlılığın güçlenmesine paralel biçimde niyet ve eylemler üzerinden etkili olur, bireyin iç dünyasında sorgulayıcı ve yargılayıcı bir güç halini alır. Nitekim fitratı bozulmamış her insan iyi davranışlarından dolayı mutluluk ve huzur, kötü davranışlarından dolayı üzüntü, suçluluk ve pişmanlık duyar. Sonuçta vicdan kişinin davranışlarında tutarlı olmasını, kendi kendini denetlemesini sağlayan bir otoriteye dönüşür. "Müftüler sana fetva verseler de sen yine kalbine danış" hadisi de (*Müşned*, IV, 194, 224; Dârimî, "Büyü", 3) doğru inançlarla desteklenen bu düzeydeki vicdanın değerini ve güvenilirliğini gösterir (Bilmen, s. 50-51; Çağrıncı, s. 139-141; Güngör, s. 59).

Vicdan, özellikle son dönemlerde insan hakları ve demokrasi bağlamında üzerinde en çok durulan kavramlardan biri olmuştur. Vicdan daha çok din ve vicdan hürriyeti, fikir ve ifade hürriyeti gibi inanç ve düşünceyle ilgili kavramlarla birlikte söz konusu edilmektedir. İnsanın akli ve özgür vicdanıyla insan olduğu ilkesinden hareketle bu alanlardaki hürriyetler fert için düşünülebilecek hakların en değerlisi ve en doğalı, insan hayatının ve yetkinliğinin başta gelen şartı sayılmakta, dolayısıyla diğerleriyle birlikte vicdan hürriyeti de insanlığın uzun tarihî geçmişinde ulaştığı en önemli kazanım diye görülmektedir. Bu gelişmelerin etkisiyle genelde İslâm dini ve kültüründe, özellikle Osmanlı uygulamasında din ve vicdan hürriyetinin varlığı ve kapsamıyla ilgili geniş bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır (Başgil, s. 58-68; Hamel, tür.yer.; *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, tür.yer.; *DİA*, XXII, 323-330).

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, I, 376, 398, 423, 433; II, 285; IV, 182, 194, 224, 227, 228; V, 251-252, 386, 405; VI, 264; Muhâsibî, *er-Ri'âye li-huḡûkullâh* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire 1990, s. 87-90; Kindî, *Resâ'il*, II, 273-275; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne* (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî), Beyrut 1425/2004, V, 464-465; Fârâbî, *Fuṣûlû'l-medene* (nşr. ve trc. D. M. Dunlop), Cambridge 1961, s. 103; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1310, I, 113-126; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-aḥlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1398/1977, s. 16-17; İbn Sînâ, *Avicenna's de Anima* (nşr. Fazlurrahman), London 1959, s. 37-38; Abdülkâhir el-

Bağdâdî, *Uṣûlû'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 26-28; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Maḳâlât*, s. 31; Gazzâlî, *İhyâ*, III, 8; a.mlf., *Tehâfütü'l-felâsife*, Kahire 1302, s. 73; Fahreddin er-Râzî, *en-Nefs ve'r-rûh* (nşr. M. Sagir Hasan el-Ma'sûmî), Tahran 1392, s.77, 81-83; İbnü'l-Arabî, *Fuṣûṣ* (Affî), II, 139-140, 264; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* (trc. Anar Gafarov – Zaur Şükürov), İstanbul 2007, s. 36-37; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* (haz. Mustafa Koç), İstanbul 2007, s. 74-76; Sadreddin eş-Şirâzî, *el-Mebde' ve'l-me'âd fi'l-hikmeti'l-müte'âliye* (nşr. Muhammed Zebihî – Cafer Şah Nazarî), Tahran 1381, I, 328-329; Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd* (s.nşr. Necati Demir), Ankara 1998, s. 120; İsmail Fennî [Ertuğrul], *Lugat-çe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 125; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1959, s. 50-51; Ali Fuat Başgil, *Demokrasi Yolunda*, İstanbul 1961, s. 58-68; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5857-5859; W. Hamel, *Din ve Vicdan Hürriyeti* (trc. Servet Armağan), İstanbul 1973, tür.yer.; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, II, 557; Mustafa Çağrıncı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul 1985, s. 139-141, 167-172; Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul 1995, s. 57-68; *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti* (haz. Azmi Özcan), İstanbul 2000, tür.yer.; N. Dent, "Conscience", *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (ed. E. Craig), London 1998, II, 579-580; Aslan Gündüz – Recep Şentürk, "İnsan Hakları", *DİA*, XXII, 323-330.

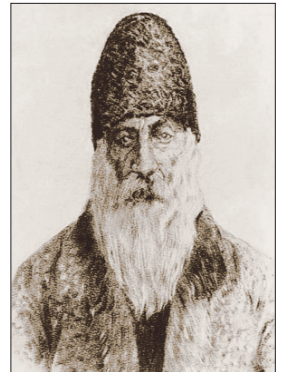
OSMAN DEMİR

VİDÂDÎ
(ودادی)

(1709-1809)

Azerbaycanlı din âlimi ve şair.

Azerbaycan'ın Şamhor (Şemkir) kentinde doğdu. Adı Veli, mahlası "Heste Vidâdî", babasının adı Mehmed'dir. Hayatıyla ilgili mâlûmatın çoğu halk arasında derlemelere, yazıya intikal eden söylentilere ve şiirlerinden elde edilen bilgilere dayanır. Çocukluk yaşlarından itibaren medrese eğitimi gördü. 1725'te bölgedeki siyasî karışıklıklar sırasında babasının eşkıyalar tarafından öldürülmesi üzerine annesiyle birlikte Kazak'ın Şihli köyüne yerleşti. Bir

Vidadî

süre Ahmed Ağa adlı bir kişinin kâtibi oldu, aynı zamanda medresede hocalık yaptı. 1749'da Ahmed Ağa öldürülünce madî sıkıntı içine düştü. 1756'da dostu Molla Penâh Vâkıf'la birlikte Karabağ'ın Gülistan hanlığına göç ettiyse de birkaç yıl sonra tekrar Şihli'ya döndü. İki oğlu Vâkîf'ın iki kızıyla evlendiğinden onunla ilişkilerini bazan mektuplaşarak, bazan müşââre yoluyla devam ettirdi. Şihli'da bir yandan medresede ders verirken bir yandan da çiftçilikle geçimini sağlamaya çalıştı. Hayatının son yıllarında görme duyusunu yitirdi. Şihli'da öldü.

Azerbaycan edebiyatında klasik şiirle halk şiiri geleneklerinin iç içe geçmesi, aruz yanında hece vezninin de kullanılması özelliği Vidâdî'nin şiirlerinde de görülür. Koşmalarında klasik şiirin ifadelerine, mazmunlarına yer verse de bu tür şiirleri daha çok halk şiirine, âşık şiiri geleneklerine bağlıdır. Klasik tarzdaki gazellerinde Fuzûlî'nin etkisi altında kalmıştır. Gençliğinde yazdığı şiirlerde iyimserlik, hayattan zevk alma, coşkun sevgi dikkati çeker. Olgunluk yaşlarından itibaren Azerbaycan hanlarının birbiriyle savaşması, oğlunun kaza eseri kendi tüfeğinden çıkan kurşunla ölmesi, Vâkıf'ın ve dostu Şeki Hanı Hüseyin Müştak'ın haksız yere katledilmesi gibi üzücü olaylar sebebiyle bu duygular yerini kötümserliğe ve zamandan şikâyet bırakmıştır. Nitekim Müştak'ın katli dolayısıyla 1780'de kaleme aldığı "Musîbetnâme" adlı muhammesi dönemin içtimâî ve siyasî hayatını acı bir dille eleştirir. Vidâdî'nin şiirleri, Vâkıf ve çağdaşlarından Akkızaoğlu Piri ile müşââreleri halk arasında yaygındır. Şiirlerinin büyük bir kısmı ve bilhassa "Turnalar" âşıkların çalıp söylediği eserler arasında yer alır. Sade bir dille yazdığı canlı ve etkileyici şiirleri, sanatkârane ifadeler bakımından zengindir. Vidâdî'nin üstün eğitimi ve sağlam dinî bilgileri şiirlerine yansımış, dönemindeki haksızlıklara ve adaletsizliklere sessiz kalmamıştır. Şiirleri Hamit Araslı tarafından neşredilmiş (bk. bibl.) olup hakkındaki araştırmalar arasında Araz Dadaşzade'nin *Molla Veli Vidadi* adlı eserinin (Bakü 1987) özel bir yeri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Molla Velî Vidâdî, *Şeirler* (haz. Selman Mümtaz), Bakü 1936; a.mlf., *Şeirler* (haz. Hamit Araslı), Bakü 1939; *Molla Veli Vidâdî: Eserleri* (haz. Hamit Araslı), Bakü 1957; Firidun Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1978, I, 192-214; Hamit Araslı, *Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri*, Bakü 1998, s. 602-609.

YAVUZ AKPINAR

VİDİN

Bulgaristan'da tarihî bir şehir.

Bulgaristan'ın kuzeybatı köşesinin en ucunda Tuna nehrinin sağ kıyısı üzerinde küçük bir sanayi ve liman şehridir. Şehrin tarihi dolaylı biçimde Roma dönemine kadar iner ve erken Ortaçağ'da Slav-Avar işgali esnasında yıkılan, 600 yılı civarında da ortadan kalkan küçük Roman şehri Bononia ile irtibatlandırılır. 1960'larda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar X. yüzyılda, Romalılar zamanındaki temeller üzerinde Bulgarlar'ın yeni ve sağlam bir kale inşa ettiklerini ortaya koymuştur. Geç antik döneme ait arkeolojik bulgular VI. yüzyıla kadar gitmekte, erken Ortaçağ dönemine ait ilk bulgular ise X. yüzyıldan başlamaktadır. Roma şehrinde geriye sadece Bdin şeklinde Slavlaşmış adı kalmıştır, bu da daha sonra Türkçe'ye Vidin olarak geçmiştir. Vidin Kalesi 70 x 72 m. ebadında bir alanı kaplayan, nisbeten küçük fakat ele geçirilmesini son derece zorlaştıran, Tuna suları ile doldurulmuş geniş ve derin bir hendekle çevriliydi. Bulgar Çarı Simeon idaresindeki Vidin'in piskoposluk merkezi olduğu zikredilir. Simeon'un ölümü ve I. Bulgar İmparatorluğu'nun çöküşünün (968) ardından şehir 1003 yılına kadar Bizans güçlerine karşı direndiyse de sekiz aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Vidin'deki Bizans hâkimiyeti tekrar Bulgarlar'ın eline geçtiği 1185 yılına kadar sürdü.

Ortaçağ'larda Vidin şiddetli çatışmaların meydana geldiği bir sınır şehri olup çeşitli Macar saldırıları ve işgallerine uğradı. 1257'de Macar kralının üvey oğlu Rotislav, Vidin'i zaptederek Bulgar çarı unvanını aldı. 1260'ta Kuman / Türk soyundan gelen Konstantin Tih, Bulgaristan'ın yeni çarı oldu ve Vidin'i zaptetti, ancak bir süre sonra tekrar Macarlar'a terketti. 1263 ve 1265 yıllarında Vidin ve toprakları bir Rus olan Jakov Svetoslav'ın kontrolü altındaydı.

1266 Haziranında Macar ordusu Vidin'i ele geçirip bölgeyi yerle bir etti. Jakov, Bulgar çarı unvanıyla Macaristan'ın vasalı haline geldi ve 1272'ye kadar idarede kaldı. XIII. yüzyılın son çeyreğinde Kuman asilzadesi Şişman, Vidin Prensligi'nde yönetimi eline aldı, Kumandarlar ve Tatar askerleriyle birlikte Sırbistan'a saldırdı, fakat Sırp Kralı Milutin tarafından geri püskürtüldü. Milutin, Vidin ve civarını tahrip etti. 1323'te Şişman'ın oğlu Vidinli Michael Bulgar tahtına oturdu. Ondan sonra yerine İvan Aleksandr (1331-1371) geçti. İvan Aleksandr 1360'tan kısa bir süre önce Vidin'i ve çevresini oğlu İvan Sratsimir'e (Sratsimir / Sracimir) vererek bölgeyi yarı bağımsız bir prenslik haline getirdi. İvan Aleksandr ve oğlu Sratsimir de Kuman soyundandır.

1365'te Macarlar tekrar Bulgar topraklarına saldırdı, Vidin'i ve bütün bölgeyi ele geçirdi, Kral Büyük Lajos şehri bir Macar vilâyeti (Banat) haline getirdi. Macarlar, Ortodoks Bulgarları Katolikliğe geçmeye zorlamak için Fransisken keşişlerini davet edince rivayete göre 200.000 kişi mezhep değiştirdi. 1369 yılında İvan Aleksandr, Macarlar'ı Tuna nehrinin öte yanına atmak için Türkler'den yardım aldı, böylece Osmanlılar'ın Vidin'le ilk temasları gerçekleşti. Ardından Eflaklılar Vidin'e saldırdıysa da iyi korunan kaleyi zaptedemediler. Macarlar onları bölgeden çıkardı ve İvan Sracimir'i Vidin Prensligi'nin idareciliğine tayin etti. 1371'deki Çirmen savaşında Osmanlılar, Sırp'ların gücünü kırınca Sracimir Osmanlı vasalı oldu, Balkanlar'da ve Anadolu'daki çeşitli savaşlarda Osmanlılar'a yardım etti. 1396'da Macar Kralı Zsigismund kumandasında büyük bir Haçlı ordusunun Vidin önlerine gelmesi üzerine Sracimir zor durumda kaldı. Yıldırım Bayezid, Niğbolu'da Haçlı ordularını bozguna uğrattı Sracimir'i Bursa'ya götürdü, Vidin Prensligi'ni de kendi imparatorluğuna kattı. Sracimir'in ordusunun bü-

Vidin'den bir görünüş

